

RAHVUSVAHELINE LOTMANI KONGRESS

Tavaliselt on vene kirjanduse kateeder igal aastal tähistanud Juri Lotmani sünnipäeva rahvusvahelise seminariga, millest võtavad osa Eesti teadlased ja 10–15 külalist teistest maadest. Kuid seekord, teadlase 90. sünniaastapäeval toimus seminari asemel 28. veebruarist kuni 2. märtsini rahvusvaheline kongress teemal „Kultuuri mitmekeelsus”. Tartusse kogunes üle 130 kirjandusteadlase ja semiootiku kahekümne ühest riigist, alates Jaapanist ja Austraaliast kuni USA ja Kanadani.

Kongressi teadusosa algas ülikooli aulas rektor Alar Karise tervitussõnaga ja kahe plenaarettekandega. Boriss Uspenski (Moskva) esitas oma ettekandes Euroopa ja Venemaa suhetest ajaloo vältel originaalse semiootilise kontseptsiooni, mis selgitas, miks Venemaal juba keskajast alates käsitleti mitte Euroopa osana, vaid „teisena”. Margherita De Michiel (Bologna) tõestas oma ettekandes, kui keeruline on tõlgendada mõistmise ja mittemõistmise protsesse Lotmani töödes XX sajandi filosoofilise mõtte kontekstis.

Alates teisest päevast jagunes kongress kaheks: semiootiliseks ja filoloogiliseks suunaks. Siinne ülevaade käsitleb valikuliselt filoloogialaseid ettekandeid, mida oli kokku 79.

Tatjana Kuzovkina (Tallinn), Igor Piltššikov (Moskva), Gabriel Superfin (Bremen) ja Mihhail Trunin (Tallinn) andsid ülevaate Juri Lotmani arhiivist Tallinna Ülikooli juures.

Teadvuse ja keele üldprobleeme käsitlesid valdkonna hinnatud spetsialistid. Tuntud psühho- ja neurolingvist Tatjana Tšernigovskaja (Sankt-Peterburg) rääkis uusimatest katsetest vaimuteooria

(*Theory of Mind*) valdkonnas, mis peab inimteadvuse oluliseks funktsiooniks võimet asuda „teise” positsioonile. Kuid tervikuna on protsessid inimaju neuro-nitevõrgus sedavõrd keerulised, et vaevalt teadus kunagi suudab neid täielikult seletada. Sotsiolingvist Nikolai Vahtin (Sankt-Peterburg), kes on uurinud kakskeelsuse fenomeni, tõestas Leninist kirjutatud nõukogude raamatute tõlgete põhjal eskimo keelde, et ei ole olemas täiesti „puhtaid” ja autonoomseid keeli. Et 70 % maailma elanikest on sünnist alates kakskeelsed, osaleb nende teadvuses ja kõnes alati rohkem kui üks grammatiline süsteem. Michael Meylacq (Strassbourg) rõhutas seoses Vahtini ettekandega Lotmanile toetudes sedagi, et diglossia on kultuuris möödapääsmatu.

Sergei Gindin (Moskva) kõneles sellest, kuidas kirjeldada kultuuri mitmekeelsust. Ta analüüsis terminite *tekst* ja *diskursus* põhjal erinevate terminoloogiliste traditsioonide tekkimist vene teaduskeeles. Peter Alberg Jensen (Stockholm) näitas, et Mihhail Bahtini töödes Dostojevskist on mõistel *dialoogilisus* õigupoolest kaks erinevat tähendust: esimene eeldab dialoogi paradoksaalset muutumist monoloogiks („Märkmeid pöranda alt”), teine aga kokkupuutumist *võõra sõnaga* (Ivan Karamazov). Nikolai Bogomolov (Moskva) lükkas rohkete näidete varal ümber käibearvamuse, et Lotman ja Tartu koolkond ei tundnud üldse huvi omaaegse nõukogude kirjanduse ja kultuuri vastu. Esineja kinnitas, et teadlase suhtumine nõukogude kultuuri eri kihistustesse oli erinev ja ta eelistas *underground*-loomingut.

Eraldi ettekannete blokk oli pühenda-

tud mitmekeelsusele Balti kultuuriruumis. Rein Veidemann (Tallinn) arutles teemal „Kui palju keeli on eesti kultuuris?” Lähtudes Lotmani mõttest, et iga kultuur on mitmekeelne, vaatles ta, millise panuse ja millisel ajalooetapil on eesti kultuuri arengusse andnud eesti, saksa ja vene keel ning nende kultuuritekstid. Sirje Olesk (Tartu) kõneles Jaan Kaplinski ja Hellar Grabbi seni avaldamata kirjavahetuse põhjal dialoogist kodumaise ja paguluses loodud eesti luule vahel. Grabbi rõhutas juba 1960. aastatel oma kirjades Kaplinskile, et on olemas ainult üks eesti kirjandus.

Pavel Lavrinets (Vilnius) peatus erinevate kirjelduskeelte ja ideoloogiate kokkupõrkel vene kroonikates, mis jutustavad kristlaste märtrisurmast Vilniuse vürsti Algirdase ajal (XIV sajand). Nende sündmuste kohta on mitu erinevat versiooni, mida hilisemas ajalookäsitluses ja ka ilukirjanduses on kasutatud ühe või teise ideoloogia teenistuses. Anne Lill (Tartu) kõneles Aristotelese „Poliitika” tõlkimisraskustest nii eesti kui ka teistesse keeltesse, sest filosoofi jaoks kõige olulisem mõiste $\phi\lambda\iota\alpha$ on mitmetähenduslik: ’sõprus, armastus, kiindumus’. Aristotelese tekstides läbib see mõiste ühiskonnaelu kõiki sfääre. Jelena Smorgunova (Moskva) käsitles tänapäevast piibliteadust ja kõneles suundumustest pühakirja uutes tõlgetes eri keeltesse.

Suur hulk ettekandeid oli seotud kultuuri (post)folkloorsete ja mütoloogiliste komponentide uurimisega. Tuntud vene folkloristi Sergei Nekljudovi (Moskva) ettekandest selgus, et Stepan Razinist kõneleva, 1883. aastal loodud tuntud laulu süžee (Razin kõigepealt röövib ja seejärel viskab jõevoogudesse pärsia vürstitari) ei pärine rahvaluulest, vaid Uuralites ja Volgamail rännanud Jan Streisi (1676) ja Ludvig Fabriciuse (1680. aastad) reisimärkmetest. Janina Kursite-Pakule (Riia) kirjeldas kivide, puu- ja raudrõustade kasutamist rituaalsetel eesmärkidel 1990. ja 2000. aastatel läti-valgevene piiriladel.

Aleksandra Arhipova (Moskva) ja Jelena Mihhailik (Sydney) selgitasid 1930. aastatel nõukogude ametlikus pruugis laialt kasutusel olnud mõistete *kahjur* ja *kahjurlus* arhailisi folkloorseid juuri.

Albert Baiburin (Sankt-Peterburg) käsitles kultuuripraktikaid, mis olid seotud Nõukogude passi ja eriti selle kurikuulsa lahtriga *rahvus*, mis oli tekkinud teatud kindlas ideelis-poliitilises kontekstis. Aleksandr Belousov (Sankt-Peterburg) rekonstrueeris mõiste maakond (vn *yezð*) tsaariaegseid rohkeid ja omavahel läbi põimunud tähendusi (need on hästi tuntud klassikalisest kirjandusest) ja sedagi, mis sai nendest tähendustest nõukogude ajal.

Kõige olulisem osa kongressi ettekannetest oli pühendatud vene kirjanduse ajaloole. Peaaegu kõigi ettekannete juhtmotiiviks oli püüd leida uusi lähenemisi hästi tuntud tekstidele ja probleemidele. Kirill Rogov (Moskva) nägi Lomonossovi luules ilmseid barokk-kultuuri jooni. Nägi sõna otseses mõttes, sest paljud sõnalised metafoorid on visualiseeritud, tekst ise aga on tihti allegooriline. Jätkates Lomonossovi teemat, käsitles Kirill Ospovat (Berliin) üht tema oodi. Barbara Lönnqvist (Turu) analüüsis Vassili Trediakovski novaatorlikku strateegiat, kes Paul Tallement'i romaani „Sõit armastuse saarele” tõlkides lõi uudse keele armastuse pisimategi nüansside edasiandmiseks. Maria Smorževskihh-Smirnova (Tallinn) ja Jelena Pogosjani (Alberta, Kanada) uuringute keskmes oli Peeter I ajast pärinev unikaalne mälestis: Tallinna Issandamuutmise kirikus asuv ikonostaas (autor Ivan Zarudnõi). Larissa Petina (Tallinn) kommenteeris Tartu ülikooli kasvandiku Hans Arpenbecki käsikirjalises teoses „Album amicorum” (1681) leiduvaid märkmeid Venemaa kohta. Arpenbeck oli Holsteini hertsogi tõlk tema Venemaa-reisil.

Käsitluse all oli ka kirjanduse ja kultuuri sotsioloogia XIX sajandi alguses, Napoleoni sõdade ajal, kui kultuuri ja keele probleemid teravnesid. Vadim

Parsamov (Moskva) võrdles Madame de Staëli, Joseph de Maistre'i ja Gotthilf Theodor von Faberi 1812. aasta Isa- maasõja käsitlusi. Kõigi nende autorite hinnangud põhinesid ettekujutusel vene rahva erilisest loomusest. Jekaterina Ljamina (Moskva) analüüsis Venemaa vaadet Prantsusmaale sellesama sõja ajal, tuginedes vene kultuurieliidi säilinud repliikidele, milles kajastub ühtlasi eliidi kakskeelsus. Damiano Rebecchini (Milano) kõneles sellest, kuidas luuletaja Vassili Žukovski kasvas troonipärija Aleksandrit XIX sajandi alguse liberaalseid ja humanistlikke teoseid kasutades, mis kajastus hiljem ka keiser Aleksander II reformides.

Elevust tekitas Ljubov Kisseljova (Tartu) ettekanne, milles ta režiiraamatutele toetudes näitas, et parun Roseni ja Nestor Kukulniku 1830. aastate ametlik-isamaalistes näidendites on maha kriipsutatud tekstiosad, mis propageerivad õigeusk, isevalitsust ja rahvuslikkust. Lavaaesthetika reeglid on dikteerinud oma tingimused sealgi, kus riiklik ideoloogia nõudis teistsugust sõnastust.

Traditsiooniliselt olid paljud ettekanded pühendatud Puškinile ja temaaegsele kirjandusele. Kõige rohkem publikut kogunes kuulama Aleksandr Dolini (Wisconsin-Madison) ettekannet, kes käsitles Puškini luulet Ida–Lääne kontekstis ja tuvastas selle prantsuse allikaid. Samuti äratas suurt huvi Aleksandr Ospovati (Moskva) ettekanne „Belkini jutustuste” stilistilisest kookooniast. Tatjana Stepanišševa (Tartu) kõneles Puškini poemi „Vennad-röövlid” retseptiooni pöördepunktidest. Puškini ajajärku käsitles ka Dmitri Ivanovi (Tartu) ettekanne, milles autor oli välja selgitanud XIX sajandi vene dramaturgi Aleksandr Šahhovskoi kunstide romantilise sünteesi prantsuse ja saksa allikaid.

XIX sajandi keskpaiga vene kirjandusklassikute sektsiooni ettekanded avas Gogoli-teemaline istung. Carla Maria Solivetti (Rooma) kõneles Venemaa sümbolsest maastikust Gogoli

„Surnud hingedes” ja eriti Tšitšikovi teekonna lõpp-punktist: Hersonist kui õigeusu hällist, kus pidi teoks saama tegelase moraalne ümbersünd. Natalia Mazur (Sankt-Peterburg) leidis, et Agafja Tihhonovna tuntud monoloog näidendist „Naisevõtt”, kus kõneleja visandab ideaalse mehe, pannes selle kokku erinevate kaunite meeste kehasadest, võib lähtuda Johann Kaspar Lavateri füsiognoomikaõpetusest. Laura Rossi (Milano) kõneles eksimusest luuletaja Apollon Grigorjevi mälestustes, kus on viidatud prantsuse romaani le rändavast kaputsiinlasest, vastaval kohal aga tsiteeritud hoopis Gogoli jutustust „Rooma”.

Dostojevskist ja Lev Tolstoist oli juttu viies ettekandes. Mihhail Bezrodnõi (Heidelberg) käsitles Dostojevski noorpõlvenovelli „Kuusepuu ja pulm” Vana Testamendi võtmes. Aleksei Vdovin (Tartu) oli leidnud Moskva arhiivist autorinimeta senitundmatu artikli noore Dostojevski kohta, mis tõlgendab kirjaniku loomingut 1840. aastate prantsuse sotsialistlike ideede vaimus. Vladimir Papernõi (Haifa) nägi Tolstoi õpetuse vastaseid juuri selles võitluses, mida pidas „Gogoli demoniga” oma tekstides Dostojevski. Maria Pljuhhanova (Perugia) käsitles „Anna Karenina” kasutatud kudumise ja õmblemisega seotud motiive, mis olid Tolstoi jaoks perekonnaelu metonüümiks, naiseliku emotsionaalse maailma metafooriks.

Rida ettekandeid käsitles XIX sajandi teise poole kirjandust. Pavel Uspenski (Tartu) kõneles, kuidas mõjutas Nekrassovi poeetilist eneseteadvust ajajärku kõige olulisem kriitik Belinski. Maia Kutšerskaja (Moskva) analüüsis Nikolai Leskovi jutustuse „Maailma äärel” (1876) näitel kirjaniku ettekujutust misjonärlusest kui poliitikast ja tema ideed igasuguse ükskeelsuse põhimõttest kahjulikkusest. Jelena Penskaja (Moskva) oli arhiiviuuringute põhjal loonud huvitava portree ühest vene tuntud bürokraadist, kes tegutses ühtaegu impeeriumi kõige kõrgemates poliitilis-

tes ringkondades ja oli samal ajal sõber paljude aastail 1860–1880 tegutsenud tuntud kirjanikega. „Mässavate soomlaste” stereotüübi poliitilisest konstrueerimisest kõneles Timur Guzairov (Tartu). Metropoli ja ääremaa konflikti ideoloogiline konstrueerimine soodustas poliitilisi pingeid ja rahvuslikku vaenu, mis oli üheks argumendiks ametliku otsuse vastuvõtmisel „Soome küsimuse” kohta 1910. aastal. Lea Pild (Tartu) analüüsis Afanassi Feti Lev Tolstoile saadetud luulevormis läkituste struktuuri ja leidis neist poleemikat „Anna Karenina” autori ideoloogiaga. David Bethea (Wisconsin-Madison) vaatles vene filosoofide V. Solovjovi ja V. Rozanovi katseid luua Darwini teooriale alternatiivseid evolutsioonimudeleid.

XX sajandi vene kirjanduse sektsiooni avas akadeemik Aleksandr Lavrov (Sankt-Peterburg) ettekandega Vladimir Nabokovi jutustuse „Unustatud poeet” kangelasest, kelleks oli üks esimesi vene sümboliste Ivan Konevskoi. Gennadi Obatnin (Helsingi) analüüsis vene sümbolistide Charles Baudelaire'i luule tõlkeid ja tuli järeldusele, et parim tõlkija oli Vjatšeslav Ivanov. Oleg Lekmanov (Moskva) leidis Anna Ahmatova poeemis „Reekviem” mitmeid kohti, mis viitavad Vassili Surikovi maalile „Streletside hukkamise hommik” ja Nikolai Jarošenko maalile „Kõikjal on elu”. Roman Timentšik (Jeruusalemm) analüüsis „Veneetsia teksti” spetsiifikat XX sajandi vene luules ja selle suhet „Peterburi tekstiga”. Ljudmila Sproge (Riia) kõneles vene sümbolismi kajastumisest läti poeedi Antons Austrinši (1884–1934) luules. Austrinš oli ühtlasi Turgenevi, Tolstoi ja Brjussovi proosa tõlkija läti keelde. Mitmes ettekandes kõneldi Marina Tsvetajeva luulest. Maria Borovikova (Tartu) selgitas, et öö ja unetuse teema Tsvetajeva loomingus ei pärine mitte ainult saksa romantismist, vaid ka A. Feti lüürikast. Roman Voitehhovitš (Tartu) leidis, et Tsvetajeva luulekogu „Verstad” I osa luuletuste kompositsioon on tüpoloogiliselt läheda-

ne Aleksandr Bloki tekstidele, teise osa luuletused aga meenutavad Anna Ahmatova luule struktuuri. Tuntud leedu luuletaja ja Lotmani õpilane Tomas Venclova (Yale) võrdles meheliku diskursuse imiteerimist Karolina Pavlova XIX sajandil kirjutatud luules ja naiseliku diskursuse kinnistumist Tsvetajeva loomingus XX sajandil.

Rida ettekandeid oli seotud ka Ossip Mandelštami loominguga. Juri Freidin (Moskva) kõneles tuntud vene-eesti-ameerika luuleuurija Kirill Taranovski väljatöötatud ja just Mandelštami uurimiseks mõeldud alltekstide meetodi praegusest seisust. Fjodor Uspenski (Moskva) tutvustas Mandelštami üht hilisluuletust, kus räägitakse luuletaja sõltumatusest võimust ja riigist kõigil aegadel alates vanast Egiptusest kesk-aegse Prantsusmaani, kus elas Mandelštami *alter ego* François Villon. Tatjana Tšivjan (Moskva) käsitles Mandelštami uusi tõlkeid itaalia keelde (tõlkija Remo Faccani) kui võõrast peeglit, milles kajastub selline Mandelštam, mida venelased pole alati osanud tähele panna. Jegvenia Taborisskaja (Sankt-Peterburg) on uurinud Voroneži ja Euroopa linnade toposte keerukat semantikat Mandelštami luules 1935–1937 ja nendega seotud nälja ja taeva motiive. Georgi Levinton (Sankt-Peterburg) kommenteeris arusaamatuid motiive Mandelštami luuletuses „Tristia”, eriti erootilisi alltekste, mis on osalt pärit Ovidiuselt, osalt aga vene luulest.

Ühe temaatilise bloki moodustasid avagardile ja sotsialistlikule realismile pühendatud ettekanded. Tomaš Glanc (Berliin–Praha) kõneles tšehhi kubisti Josef Čapeki lastegraafikast ja näitas tema tuntuimate joonistuste seost hilisemate lastekoomiksitega. Juri Tšivjan (Chicago) ja Darja Hitrova (Los Angeles) analüüsisid vendade Vassiljevite filmi „Uinuv kaunitar” (1930) lõpuosa mitmeid eksperimentaalseid variante, mis filmi lõppredaktsioonist välja jäid. Nikolai Zabolotski luule interpretatsioonile ja selle allikate otsingule oli

pühendatud kaks ettekannet, autoriteks Ljudmila Zaiants (Moskva) ja Tatjana Smoljarova (New York). Nikolai Zubkov (Moskva) kõneles futurist Aleksei Krutšonõhhist: kuidas Stalini ajal keelatud poeet korraldas oma sotsiaalseid sidemeid, kellega suhtles, kes talle raamatuid kinkis. Ilja Venjavkin (Moskva) meenutas Aleksandr Afinogenovi näidendit „Hirm” (1931), mille peategelase prototüübiks on maailmakuulus füsioloog Ivan Pavlov, kes ei peljanud kritiseerida bolševistlikku korda. Jelena Zemskova (Moskva) kõneles oluliseks peetud ideoloogilisi ülesandeid täitvate tõlgete arvu tõusust nõukogude kirjandussüsteemis 1930. aastatel. Konstantin Polivanov (Moskva) meenutas Boriss Pasternaki romaani „Doktor Živago” ühekülgselt vastuvõttu nõukogude ideoloogilises kriitikas. Michael Düring (Kiel) interpreteeris Ilja Varšavski ulmesugemetega jutustust „Hüsteresisilmus” (1970) kirjandusliku traditsiooni (Bulgakovi „Meister ja Margarita”) ja nõukogude ulmežanri kontekstis. Ateistist teadlane, kes üritab selles jutustuses lükata ümber Jeesus Kristuse reaalselt olemasolu, tõestab paradoksaalselt vastupidist. Marietta Tšudakova (Moskva) analüüsis vene keele käekäiku nõukogudeaegsel ja nõukogudejärgsel Venemaal, eriti rohkeid sovetisme, millest tänapäeva poliitiline diskursus pole praeguseni puhastunud.

Tartu konverentsidel on alati mõni ettekanne oma elulõpu Pärnus elanud ja palju eesti luulet tõlkinud David Samoilovist. Tatjana Stašenko (Tartu) analüüsis Samoilovi luuleraamatu „Toominga tänav” (1981) keerukat kujundstruktuuri. Andrei Nemzer (Moskva) selgitas, kuidas mängib Samoilov luuletuses „Kui keset ballimelu...” („Средь шумного бала...”) Aleksei Tolsi toitud tekstiga.

Värsiõpetuse valdkonnas paistsid silma kolm ettekannet. Roman Leibov (Tartu) kirjeldas vene luule põhjal piiranguid, mida paneb riim värsireas esinevatele toponüümidele. Vadim Semjonov (Narva) kõneles internetis läbiviidud eksperimendi tulemustest: osavõtjad pidid määrama üsna keeruliste luuletekstide värsimõõdu (Marina Tsvetajeva, Jossif Brodski jt luuletuste põhjal). Mihhail Lotman (Tallinn–Tartu) kõneles meetrilisest mitmekeelsusest ühe teksti sees, selle uurimise viisidest ja vene luule näidetest alates Puškinist kuni praegusaegse postfolkloorini.

Kongress lõppes mälestusteõhtuga, mida juhatas Ljubov Kisseljova. Juri Lotmanist ja Zara Mintsist kõnelesid L. Naditš (Jeruusalemm), Juri Freidin, Tomas Venclova, Maia Tšudakova, Aleksandr Ospotat, Roman. Timentšik, Juri Tšivjan, Leonid Stolovitš (Tartu).

Kongressi teistes seksioonides esinesid ettekannetega veel paljud Eestis elavad teadlased ja doktorandid: Peeter Torop, Elin Sütiste, Laura Gherlone, Jonathan Roper, Tom Boyle, Ülle Pärli, Jelena Grigorjeva, Remo Gramigna, Tyler Bennett, Kalevi Kull, Kaie Kotov, Maarja Saldre, Felipe Cuervo, Marina Grišakova, Silvi Salupere jt (kõik Tartust); Maria Smorževskihh-Smirnova, Daniele Monticelli, Aarne Ruben (kõik Tallinnast).

Ettekannetel põhinevad artiklid on kavas avaldada trükis: semiootikaalased artiklid seerias „Sign Systems Studies”, kirjandusteaduslikud tööd Moskvast ilmuvas „Lotmani kogumikus”.

ALEKSEI VDOVIN

Tõlkinud MALL JÕGI